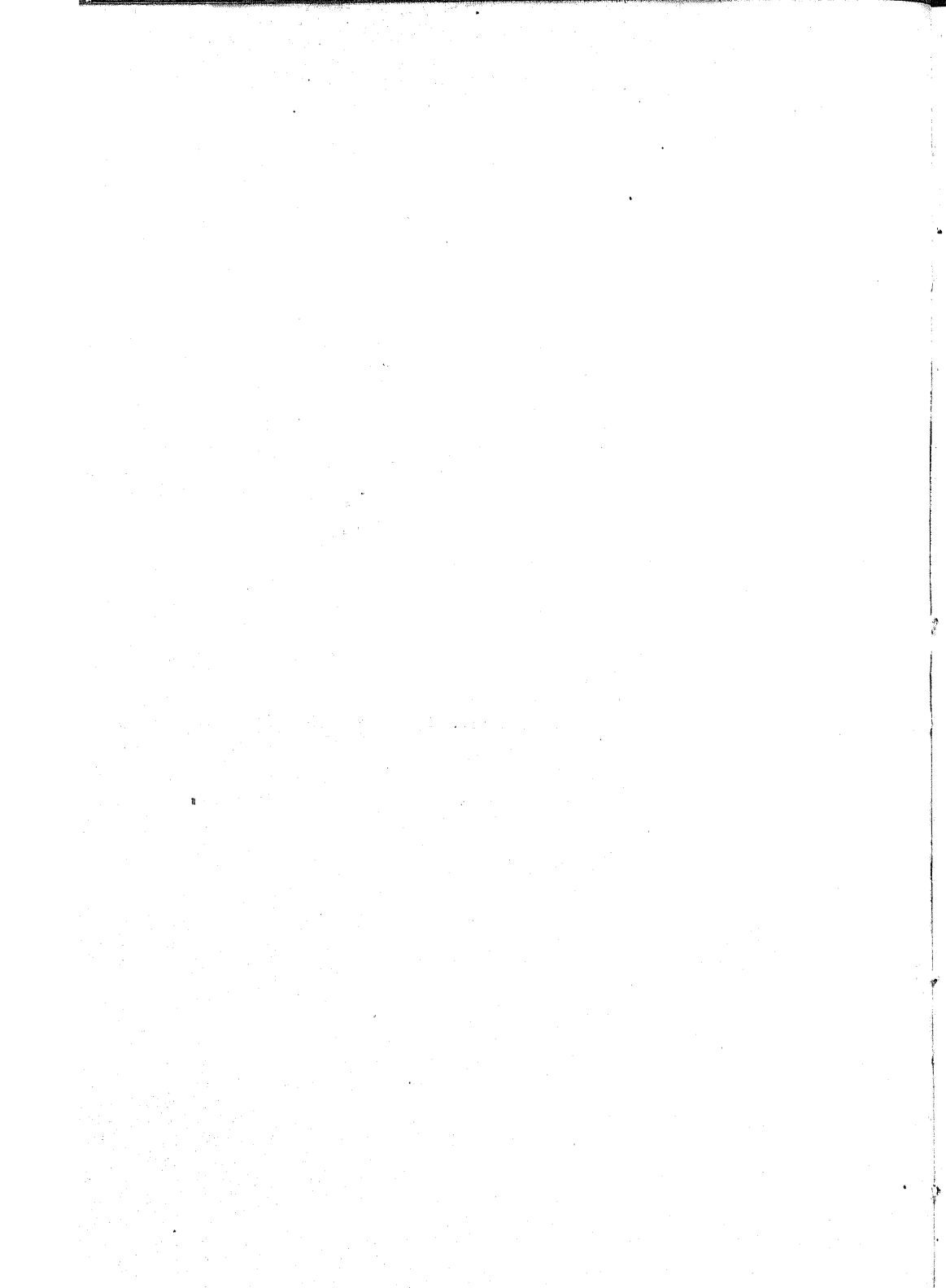

POLITICKÉ VĚDY V ČECHÁCH

na sklonku věku osmnáctého a
v první polovici devatenáctého.

Přednáška ve výročním slavnostním shromáždění České akademie věd,
slovesnosti a umění v Praze v Pantheonu Musea království českého,
dne 9. prosince 1906 (Almanach České akademie roč. XVII).

Při jubilejní oslavě, na památku zřízení škol technických nedávno v této síni konané, byla vděčná upomínka věnována několika mužům osvěceným a rázným, kteří si před stoletím v zemi naší i přes meze její zjednali vzácných zásluh o pokroky technické v науce i v díle praktickém. Plodné působení jejich padlo do doby zvláště památné. Povstaly na západě evropském během druhé polovice věku XVIII. znamenité vynálezy, které svým dosahem, hojností i rychlým sledem vyvolaly v životě výrobním a v celém ústrojí společenském účinky přímo převratné. Mužové, kteří se zápalem a dobrým věděním jali se přenášeti setbu nového ducha techniky na záhony naše domácí, připravovali tak bezděčně i proměny společensko-hospodářské, jejichž chod byl u nás arci zvolnější než na západě, protože domácí náš život i v říši duchův i v říši statků hmotných na ony kvasy společensky přerodné byl méně připraven a jeho setrvačnost podporovaly nemálo samy řády veřejné, především národohospodářská správa, duchem merkantilismu ještě příliš prosáklá, na venek tuhou prohibicí pěstující.

Na západě evropském jest čas počínajícího mohutného rozmachu technického zároveň dobou epochálního obratu v názorech společensko-hospodářských. V ideové shodě s celým duchem vítězného tehdy směru filosofie — materialistického podle metafysických východišť a individualistického podle základních ponětí společenských — vyhraňuje se nejprve ve Francii, hned po polovici toho rušného století, nové národohospodářské učení, pro něž brzo v odborném písemnictví zdomácněl název Fysiokratismus. Ono kotvilo ve víře v platnost přirozených zákonů společenských, tedy i národohospodářských. Adam Smith, přibrousiv mnohé jeho doktrinářské hrany a podrobiv základní skutečnosti hospodářské hlubším rozborům, přenesl přepracované a zdokonalené učení fysiokratické s širšími obzory a ve slovesné podobě průměrně vzdělanému člověku přístupnější do Anglie a směr jeho se stává pak po dlouhou dobu vůdčím. To bylo učení, jehož přenášení do praxe hospodářsko-politické šlo k duhu pokrokům nové techniky. Uhlazovalo cesty jejímu postupu, tvořilo jí podmínky rozkvětu. Kamkoli jinam pronikalo, všude i pro rozvoj techniky mělo význam podobný.

Jde-li tedy o pochopení historických souvislostí, není ani pro nás nedůležitě povšimnouti si, jaký ráz mělo v době přerodu výrobní a dopravní techniky učení národohospodářské u nás, kterými cestami novoty k nám pronikaly, kterými osobami a jakým jejich dílem. Chci se o výklad podobný v ry-

sech nejstručnějších pokusiti obšírnější vylíčení na jinou příležitost si ponecháváje. Při tom mi bude příjemným úkolem vykopati nejedno jméno z hrobu nezaslouženého zapomenutí. Troufám si vysloviti, že země naše má právě i v této příčině pro první polovici XIX. věku vynikající postavení mezi zeměmi rakouskými, jistou účast předáckou. Neschází nám dnes naproti tomu ději podmínka nestranné úvahy kritické — vzdálenost. Víme, že to tehdejší nové západoevropské učení národohospodářské, jež po stránce praktických svých hesel známo jest pode jménem hospodářského liberalismu, bylo naproti dosavadnímu stavu pokrokovým. Ale jako všechny nauky, na výlučnosti jediné vůdčí zásady sestrojené, bylo pokrokovým jen relativně, jen po jistých stránkách. Poznáváť se takováto relativní hodnota nauk do praxe uváděných nejlépe, když se dostavují účinky jejich provádění, když tudíž se jeví také vlivy jejich nepříznivé a když z uvědomění těchto se budí nové osnovy myšlenkové, snad zase jednostranné. Jen vybraní duchové dovedou záhy rozpoznati nepříznivé zárodky nových vítězných učení. Bude-li nám však možno prokázati, že mezi muži, kteří novotu k nám zaváděli, nescházelo takových, kteří ji dovedli přijímati duchem soudným, nepodlehše ve všem kouzlu novosti, tím cennější bude kořist našeho šetření. Budeme-li dokonce moci ukázati, jak také mezi mysliteli domácími záhy se dostavily projevy vzepření proti sociálním povážlivostem doby, bude spolu zjevna solidárnost našeho duchového vývoje v období, jímž se zabýváme, s obecným evropským.

Mluvíme-li o »politických vědách« v Čechách v druhé polovici XVIII. a prvé XIX. věku, užívám názvu, pod kterým bylo na rakouských universitách a také na pražské do učební osnovy to zavedeno, co dnes obecně nazýváme vědou národohospodářskou čili politickou ekonomikou. Kniha a učitelská stolice jsou nejučinnějšími šířiteli nauk. Oběma tedy věnujeme svou pozornost. Počínáme nejprve katedrou.

Výklady o politických vědách po rozumu právě udaném uvádějí se do Rakouska skoro tím časem, ve kterém Quesnay a Turgot, zakladatelé Fysiokratismu, skládají své první články do francouzské encyklopédie D'Alembertovy a Diderotovy a Ludvík XV. sám, zaujat tím učením, vlastnoručně vysazuje první stranu Quesnayova Tableau économique. Okolo roku 1750 dosazen Durynčan Jan Jindřich v. Justiz učitele politických věd na rytířskou akademii Tereziánskou ve Vídni. Ale tento psavý, málo důkladný a soustavný, v názorech neustálený muž nepobyl tu dlouho. Teprve roku 1763 povolán byl na universitu vídeňskou Josef Sonnenfels, vnuk berlínského rabína, narozený r. 1733 v Mikulově na Moravě, kdež byl usazen jeho otec, který se byl dal pokřtiti. Sonnenfels

neměl v čas svého povolání na stoličce učitelské ještě žádných prací z oboru příslušného. Ty přicházejí teprve pak. Kromě některých spisků směru krasodušného bylo mu doporučením jeho mnohostranné nadání a slovesná dovednost; povolání jeho urychlila uznávaná potřeba nalézt učitele pro předmět té doby již v Německu na mnohých místech vykládaný. Sonnenfels byl již účinkem všelijak rozptýleného samoučného studia svých mladých let příliš polyhistorem, aby byl celou duší přilnul jen k předmětu svého učitelského poslání. Duch novoty byl ostatně v některých oborech veřejné správy tak mocný, že se jejich přitažlivost na mysl tak čilou pochopuje. Známe jest jeho podstatný vliv na odstranění tortury v řízení trestním. Ale nade vše, jak z celé jeho působnosti zjevno, opanovaly jeho dychtění otázky divadla a krásného písemnictví. De Luca otiskl ve své knize »Das gelehrte Oesterreich« (1778), díle pro památku autora svého také cennějším než všechny stopy jeho působnosti jako učitele politických věd, vlastní životopis Sonnenfelsův. Čtouce jej, neubráníme se podivení, jak málo obírá se předmětem autorovy učitelské povinnosti. Nepoměrně větší, ba kromě příhod osobních skoro výhradně obsah zaujímá vypsání snah jeho po zušlechtnění písemného jazyka a divadla, z kteréhož vymetal a konečně s úspěchem vypudil Bernardona čili Hanswursta a dotud obvyklé extemporování, v plitkých žertech si libující. Přes to podařilo se mu vytvořit ve třech svazcích svých »Grundsätze der Polizey, Handlung und Finanz« poslední vynikající dílo tak řečené školy merkantilistické, úlohu svou již dohrávající. Jeť on nejčelnějším a nejvýraznějším zástupcem t. zv. populačního směru této nauky, což m. j. velmi výrazně vysvětluje z jeho učení o zahraniční obchodní bilanci, v němž liší bilanci početní, měřenou peněžní hodnotou přebytku vývozního, od bilance užtkové, té totiž, jež může zabezpečiti výživu největšímu počtu lidí. Celé jeho učení národohospodářské točí se kolem osnovné myšlenky, že »základ nejhojnějšího obyvatelstva jest společnou vůdčí zásadou všech státních věd«. Jest dále naproti starším zástupcům směru merkantilistického již eklektikem. Ne že by již byl přijímal nové národohospodářské učení, zaváděné od vrstevníků jeho, Fysiokratů a Smitha, že by jemu modifikující přístup byl zjednával — o tom sotva je stopy. Mužové, na jejichž ramenou on stojí, jsou Forbonnais, Melon, starší Mirabeau i Justi — ale jest u něho všude zjevný účinek osvícenských ideí západoevropských v tom kompromisním přístihu, jaký u nás charakterisuje absolutismus Josefský.

Tento učitel, jako spisovatel nad míru plodný, ale zjevně jen půl duše své lnuoucí ke svému učitelskému oboru, musil však z úřední povinnosti vytvářeti »školu«. Byloť mu během mála let zásobiti ostatní vysoké školy učitelé politických věd. Vydává tedy zároveň své »Grundsätze« (I. díl 1765)

jako učebnici úředně pak předepsanou, osadil žáky, patrně velmi na rychlo vybranými a připravenými, řadu učitelských stolic¹⁾. Tak na př. Leopold Schulz, nejprve profesor politických věd v Celovci, napotom v Olomouci, počal dle De Luca poslouchati přednášky Sonnenfelsovy r. 1764; již roku 1766 byl pro Celovec navržen a nastoupil r. 1767. Podobně ostatní.

Takto tedy též dostal se do Prahy r. 1766 Josef Ignac Butschek (nar. 1745, zemřel 1821), později nobilitovaný s přídomkem »z Heraltic«, rodilý Moravan z Příbora. Také on byl sloužil ve vojstě, jako původně jeho učitel, a odborné jeho vzdělání sotva bylo nějak soustavné; také on obíral se záhy s oblibou záhadami trestního práva, o čemž svědčí skutečnost, že byl tvůrcem prvního německého překladu díla Beccariova (r. 1765), snad právě z podnětu Sonnenfelsova. Těžko říci, měli také od učitele svého krasoumné chutě — alespoň když si po smrti jeho vzpomněli, že měl vládní podporu na zakupování odborných knih a žádali jich vydání pro pražskou universitní knihovnu, našli knih sice dost (719), ale mezi těmi byly přísně odborné v nejpovážlivější menšině²⁾.

Nově zřízené stolice politických věd byly původně přiděleny učení filosofickému; teprve r. 1784 přeneseny byly na fakulty právnické, při čemž nařídáno bylo učitele jejich na rychlo a bez formalí povýšiti na doktory práv. Přenešení r. 1784 zavedené bylo, jak známo, zachováno při reformě Thunově, jistotně k nemalému prospěchu celého fakultního studia. Záhy v Praze právě také přičiněním Butschkovým, jak spisy v universitním archivu svědčí, zaveden předmět jeho mezi zkušební předměty zkoušek doktorských a připuštěny spolu »věty« z něho mezi these, jež veřejně hájiti uvolovali se kandidáti doktorství v disputacích promoce předcházejících.

V jakém duchu Butschek učil, o tom nemůže býti pochyby, ačkoliv se písemní pozůstalost jeho, z níž bývalo by snad možno sestrojiti obraz úplný, nadobro ztratila³⁾. Měl předepsanu učebnici Sonnenfelsovu, z níž ostatně na počátku druhé polovice učitelské jeho činnosti (1787) žák jeho Martin Adolf Kopetz, pozdější profesor práva přirozeného a trestního na pražské universitě, zrobil výtah⁴⁾, pravé heslové repetitorium, které s nadšeně velebicí předmluvou učiteli svému připsal a jež mu i přízeň autora samého zjednálo. A z dřívější doby máme doklady také. Dvěma spi-

¹⁾ G. Deutsch, Josef v. Sonnenfels und seine Schüler (Öst.-ung. Revue 1888).

²⁾ J. Truhlář, Dějiny bibliotéky Klementinské (Osvěta 1882).

³⁾ Byla uložena v domě jeho příbuzných a dědiců v Ovenci (Bubenči) na půd; zmizela, aniž se kdo o ni staral. Už i název »sadů Bučkových«, jež pro veřejné užívání nedaleko Císařského mlýna založil, z paměti se vytrácí.

⁴⁾ Leitfaden zu dem von Sonnenfelsschen Lehrbuche der Polit. Wissenschaften (v Praze a Lipsku).

sům Butschkovým přidány jsou soustavně uspořádané »Sätze aus der Polizei, Handlungs- u. Finanzwissenschaft«, tedy ze všech tří oborů jeho učebního předmětu — stručné základní poučky z celé příslušné látky — způsob to, který byl té doby dosti oblíben. Sám Sonnenfels při nastoupení svého úřadu nejprve vydal sbírku takových vět, z odborných soudruhů Butschkových olomoucký Schulz. Zaujímají tedy asi stejné místo a mají podobný úkol, jako novější stručné nástiny jakožto vodítka pro akademické výklady. První sbírka vět je připojena ke spisu »Über die Absichten der Landesregierung bey Leitung der Landwirthschaft« (1768). Nesmí nás másti, že vystupují jako věty disputační, jež veřejně se hájiti uvoloval Butschkův žák »Ignatz Swietetzky von Czerncicz von Leutmeritz aus Böheim«, a to snad, jak by aspoň z proslovu souditi se dalo, za přítomnosti samy císařovny. Nerozcházejí se nijak s větami připojenými, ke druhé knize Butschkově: Abhandlung von der Polizey (1778). Obojí nástin přiléhá těsně k Sonnenfelsovi a úřední ohlášení přednášek, že se konají »podle učebnice pana dvorního rady ze Sonnenfelsu«, srovnávalo se tedy s pravdou. Z obou uvedených knih prvního profesora politických věd na našem vysokém učení zajímavá jest především první, ježto vyvolala spisovatelskou polemiku. Nemoha se pouštěti do podrobností obsahu, oplývajícího m. j. rozvláchnou chválou zemědělství jako základu všeho blahobytu, připomínám jen, že autor s větší měrou horlivosti než důkladnosti přimlouval se v ní, maje arci i v tom dost vzorů mezi vrstevníky, za rozdělení všeliké rolnické půdy v zemi na samá hospodářství drobná o 3—5 jitrech. Návrh opírá se o předpoklad, dotvrzený prý obecnou zkušeností, že na 3, 4 neb 5 jitrech průměrně dobré půdy celá rodina s několika kusy dobytka zrovna tak a často lépe se vyživí než na 60 a více jitrech. Otázku hospodářské možnosti spisovatel dále zevrubněji nezkoumal, ještě méně se trdil možnostmi technického provedení. Odpověď na návrh jeho vyšla r. 1770 v podobě samostatné knížky Frant. Karla Zauschnera⁵⁾, který se vyznamenával lepší znalostí poměrů zemědělských i rolnické praxe nežli Butschek, ale také lepší důkladností v projednání sporné otázky naskrz jasným, věcným, místy řízně ironickým slohem — spolu s doklady znalosti literatury kameralistické hlavně arci spisů Justih o, o němž se domnívá, že z něho Butschek vlastně podnět vzal. »Prager gelehrte Nachrichten«, orgán učené společnosti, krátce před tím založené, ve kterých (v díle I.) uveřejněn byl nevrlý posudek

⁵⁾ Praktische Untersuchung ob es dem Staate vortheilhafter wäre, wenn man die Domänen oder andere Herrschaftlichen und Bauer Güter bes. im König. Böhmen zertheilen möchte. — O kritice v textu dotčené též Kalousek, Děje Kr. české společnosti nauk, str. 18.

spisku *Zauschnerova*, velmi s patra a se zjevným úmyslem zlehčovacím naznačily, že odpůrce *Butschkův* jest nějaký »zdejší hospodářský úředník«. Bývala by to zajímavá postava mezi hospodářským úřednictvem té doby, leč nepodobá se — ač jest předmluva knížky datována v *Ledči* — že tomu tak. *De Luca* připisuje ten spisek *Frant. Karlu Zauschnerovi*, profesoru přírodních věd v Praze. Ostatně nebyla případná kritika jeho na překážku *Butschkovi*, aby se stal i prvním učitelem polního hospodářství na universitě r. 1776, ač měl soupeře o to místo, který později svou odbornickou způsobilost osvědčil obšírnými spisy, kdežto *Butschek* slibovaný spis o rolnictví zůstal dlužen⁶⁾. Druhá z uvedených prací »*Abhandlung von der Polizey*«, která opatrnicky opravuje *Sonnenfelsovu* definici, dokazujíc, že rozšíření pojmu toho, jež *Butschek* rozvláčně zastává, vlastně v ní už vězí, má více učeného náteru než jasného myšlení. Životopisy uvádějí ještě jiné publikace, ale v knihovnách jich není, ani v pražské universitní, která přece autorovu sbírku knižní převzala. Jsou vůbec nesmírně vzácný. V knihovně samého *Butschkova* nástupce v úřadě, *V. G. Koptze*, kterouž pieta synovská zachovala úplnou a již se mi podařilo před dvěma lety získati pro seminář naší fakulty, z *Butschkových* spisů nebylo jediného — leč by jím byl spisek anonymní: *Briefe zweener Boehmen über einige die Staatsverfassung ihres Vaterlandes betreffende Gegenstände* (bez udání místa 1777). Mluvit se v životopisech skutečně o nějakém *Butschkově* anonymním spise státohospodářském a v jistých kusech srovnává se spisek právě řečený s názory *Butschkovými*; také snad by potvrzovala domněnku o jeho autorství ta skutečnost, že spisek je v dopisech sestrojen mezi »*Hladovínem*« a »*Moravcem*«, *Butschek* pak, jak uvedeno, pocházel z Moravy. Anonymita dala by se vysvětliti mnohými břitkými výpady spisu proti některým veřejným opatřením správním a zřízením společenským. Leč to jsou domněnky. Spis, který by sloužil nemálo k zlepšení úsudku o spisovateli dříve dotčených prací, kdyby byl jeho, jest s věcného hlediště opravdu zajímavý. Časové spory a události se v něm odrážejí. Tak spor o uvolnění zahraničního obchodu, o břemenech, jež výrobním třídám ukládají vojenské náklady, o pregravacích selských. Proti uvolnění zahraničního obchodu trvá se na zásadách soběstačnosti, zvláště na obmezení vývozu surovin ve prospěch domácího průmyslu. Charakteristické jsou stesky na nepříznivé účinky, jaké spojeny jsou pro domácí rozvoj obchodu a průmyslu s přílišnou nerovností stavův a s tím, že se lidé, kteří si pomohli k jisté zámožnosti, pachtí jen po posta-

⁶⁾ Bližší výklad v mém »Příspěvku k dějinám zemědělského vyučování v Čechách«. České listy zeměd. R. 1896.

veních ve státní službě a po nobilitacích, zvláště pak, že panuje nevážnost k lidu prostému, zejména selskému. Také zde, ale již střízlivěji, mluví se o výhodnosti rozmnožení rolnických usedlostí na účet větších, jejichž obdělávání je chatrné, a rozmnožení usedlostí se odůvodňuje zvláště tím, že náklady vojenské pohlcují přebytky z vývozu plynoucí, pročez jiného nezbyvá, než čelit zvelebením orby nebezpečí ochuzení země. Konečně jest tu i návrh na monopolisování obchodu obilního pro vývoz pomocí banky akciové, aby se zamezila zhoubná vzájemná soutěž rolníků v letech dobrých úrod — jen že pohříchu schází udání cesty, jak by rolníci proti nebezpečím zneužití propolu takové společnosti se mohli uchrániti.

Spiskem posléz jmenovaným končí se však také krátká řada domácích pojednání národohospodářských té doby. Jsou sice z části jako doklady časových sporův a názorů též zajímavé, ale celkem neobsahují nic vynikajícího. A byli bychom právem sklamáni, kdybychom nenalezli odškodnění na jiných polích, která ovšem pod pojem »politických věd«¹ přísně nespadají, byť by se jejich pěstitelé obírali též konkrétními skutečnostmi, jež tvoří látku národohospodářské vědy. Jsou to vesměs práce, jež směřují k lepšímu poznání země, práce popisné. Spadají tedy pod pojem statistiky v tehdejší jeho rozumu, jakožto učení o »státních památkostech«. Tu se setkáváme s některými spisovateli, kteří zasluhují, aby byli na světlo vytaženi ze stavu polovičné i plné nezvěstnosti, do jaké jejich jména u našich vrstevníků upadla neb znenáhla upadají. I sluší především dva muže jmenovati s vděčným, vřelým uznáním. Jsou to J o s. A n t o n i n ryt. R i e g g e r a J o s e f S c h r e y e r.

Prvč dotčený nebyl původem z Čech. Narodil se v Jinomosti (1743) z otce profesora, jenž pocházel z Fryburka breisgavského. Působiv před tím na Teresianu vídeňském a pak ve Fryburce, dostal se J o s. A n t. R i e g g e r r. 1769 do Prahy jako učitel obecného státního a mezinárodního práva. Odesšel odtud r. 1785 do Vídně, ale zase se do Prahy vrátil a zde také r. 1795 zemřel. Zájmem hlubokým přilnul k zemi a soustřediv kolem sebe řadu pomocníků největší část svého slovesného snažení věnoval sbírání i spracování látky popisné o ní. Jeho »Materialien zur alten und neuen Statistik von Böhmen« o 12 dílech (1787—1799), »Archiv für Geschichte und Statistik von Böhmen« (3 sv. 1792—1795), »Skizze einer statist. Landeskunde Böhmens« (3 sv. 1796) jsou na svou dobu dílem vysoce pamětihodným. Prámeny k dějepisnému poznání země, přírodní popisy, populační, školní, průmyslová, statková i sklizňová statistika, líčení veřejných zřízení a kulturních památek i snah, vše, co spadalo pod tehdejší pojem statistiky a srovnávalo se s pozdějším okřídleným slovem S c h l o e t z e r o v ý m, že dějepis

je pokračující statistika a statistika zastávka v dějepisu. Počátek velké práce, v níž dostalo se i mnoho na světlo, co tehdy úřady ve spisovnách chovaly látky číselné, v nynějším smyslu statistické, aniž samy ještě z ní něco uveřejňovaly; počátek pěkný, jemuž se pohříchu pak dlouho nedostalo pokračování trvale a účelně prováděného.⁷⁾

O Josefu Schreyerovi, který byl »komisařem manufaktur«, jaci tehdy především za účelem technického zvelebování byli úřadně dosazováni, později komerčním inspektorem, posléze (1802—1807) ředitelem puncovny v Praze, nemáme ani životopisných dat — marně se po jeho jméně pídíme v biografických slovnících té doby i pozdější, jen ze sporých úryvků osobního rázu, roztroušených ve spisech jeho, můžeme si vypodobniti některé stránky této poutavé postavy. A přece jsou jeho spisy, věnované obchodu, fabrikám a manufakturám země české⁸⁾, pravým pokladem pro poučení o tehdejšímu stavu těchto odvětví, jejich osudech, rázu podnikatelů i dokonce porůznu o poměrech dělnických. Člověk skrz naskrz rázovitý, celou duší předmětu oddaný, zkušenostmi bohatý, pilný pozorovatel a kritik, věrný ovšem ještě merkantilistickému duchu veřejné správy národohospodářské.

Mezi vrstevníky jeho konečně nesluší pominouti aspoň Frant. Fussa, rodilého z Berouna (1745, zemř. 1805), praktického rolníka a odborného spisovatele, jenž zůstavil pěkné památky k poznání tehdejšího stavu domácího našeho rolnictví a ve svém »pokusu o hospodářsko-statistickou zeměvědu království českého«⁹⁾ bystře se pustil do upotřebení statistických dat tehdejších ke kritickým úsudkům o nedostacích v zemědělství a žádoucích opravách.

Po těchto zvláště význačných osobnostech vraťme se zase k osudům politických věd na universitě. Čtyřicet let učil na ní Butschek. Když se uchýlil do výslužby, podrobil se konkursu, který na pražské místo po něm uprázdněné byl r. 1807 v Praze a Vídni vypsán, Václ. Gust. Kopetz,¹⁰⁾ rodilý z Chodové Plané (r. 1781, zemř. 1857), mladší bratr dříve vzpomenu tého autora. I jemu bylo souzeno setrvati na té učitelské stoličce zase čtyřicet let. Přežil na ní ještě r. 1848 a šel následujícího roku do výslužby. Po

⁷⁾ Vylíčení pozdějších těch pokusů v mém článku »Statistika osevu a sklizní«.
(Sborník věd pr. a st. V.)

⁸⁾ Kommerz, Fabriken und Manufakturen des Königreiches Böhmen (1790, 2 sv.), Über Kommerz, Fabriken u. Manufakturen im Königr. Böhmen (1793—4, 2 sv.), Waarenkabinet oder Niederlage der in Böhmen erzeugten Waarenartikel und Naturproducte (1799).

⁹⁾ Abhandlungen die Verbesserungen der Landwirthschaft betreffend. Herausgg. v. d. k. k. ökonomisch-patriot. Gesellsch. im K. Böhmen. 1797.

¹⁰⁾ Max ryt. Scharschmidt, Wenzel Gustav R. v. Kopetz. Eine Skizze seines Lebens und Wirkens. (Haimlerův Magazin f. R. u. Staatswissenschaft. XV. svazek.)

volání jeho do Prahy znamená ve zdejším směru učení politicko- hospodářského úplný obrát. V. G. K o p e t z sice část svých universitních studií pro- dělal ve Vídni, ale nebyl směru S o n n e n f e l s o v a, nýbrž učněm i stou- pencem W a t t e r o t h o v ý m, muže, který platil v posledních dobách svého života i za skrytého osobního hanobitele Sonnenfelsova. V nauce ná- rodohospodářské byl jeho odpůrcem zjevným. Jméno J i n d ř. J o s. W a t t e r o t h a (nar. 1756 v Eichsfeldu v kurf. mohučském, zemř. ve Vídni 1819) náleží v Rakousku dávno k zapomenutým. Učitelem politických věd stal se na universitě vídeňské teprve, když byl r. 1790 pro nezastírané voltairianství se své dosavadní profesury dějepisu na Teresianu úřadně složen a odkázán při universitě na statistiku, k níž mu pak r. 1791 polit. vědy přidány. Lite- rární jeho význam jest nepatrný, národnímu hospodářství náleží jen několik sešitků o penězích papírových.¹¹⁾ Ale právě jako učitel politických věd má pro Rakousko závažnost nemalou, žeť on, potíraje ve svých výkladech ohnivě a působivě učení S o n n e n f e l s o v o, uváděl své žáky ve S m i t h o v o. V. G. K o p e t z byl jeho oblíbencem, který s vděčností velikou vzpomí- nal výmluvného učitele, jehož r. 1805, ještě před svou promoci, dočasně a prý s příznivým výsledkem zastupoval. Kopetz nebyl mužem všedním. Literární činnost jeho v oboru velkých prací soustavných končí se vlastně již rokem 1830. Vytvořil však do té doby díla obsáhlá a cenná. Tak již r. 1807 první díl své »Oesterreichische politische Gesetzkunde«, soustavný obraz polit. sprá- vy v zemích německo-rakouských, českých a Haliči, jehož druhý díl vyšel r. 1819. Hodnoty ještě trvalejší jest jeho objemné dvousvazkové dílo »Allge- meine oesterr. Gewerbegesetzkunde« (1829—1830), k jehož sepsání vyšel podnět od komerční komise dvorské, která uložila jemu r. 1816 sestavení předpisů v záležitostech živnostenských pro Čechy platných. V pečlivé sou- stavě s velikou úplností i slovesnou dovedností podal tu právní látku z půl- druhu století. Ještě dnes jest dílo jeho vítanou pomůckou všem, kdož star- ším právem živnostenským se obírají. Za to z vlastního předmětu vykázal- ného jeho učitelské činnosti uveřejnil jen několik drobných pojednání. A přece nebyl nepatrným zástupcem svého oboru. Jeho výklad chválí se jako živý, styk s žáky jako přátelský a povzbuzující. Díky pietě, s jakou rodina zachovávala na zámku sukohradském jeho knihovnu i rukopisnou pozůstalost, jsme s to vyobraziti si dost spolehlivě i po věčné stránce jeho postavu učitelskou. Obsahujeť tato pozůstalost přednáškové sešity všech tří dílů nauky, kterou přednášel. Pocházejí ovšem z části z let dvacátých (finanční politika), z části až třicátých (státní hospodářství s průmyslovou

¹¹⁾ Politische Vorlesungen über Papiergeld und Bankzettel in Hinsicht auf das Patent vom 20. Febr. 1811 an der Universität zu Wien von Watteroth.

politikou a policejní věda). Psány jsou vesměs jasně a čitelně na pevném pěkném papíře v těch dobách užívaném na půlarších v podlouhlý kvart zložených. Jest to tedy již ustálené znění, jehož se potom nepochybně až do konce držel. Leč porůznu vloženy jsou do nich a z části i ve zvláštním balíčku zachovány také nažloutlejší archy starší, které obsahují dřívější text učební a dopouštějí úsudek o dosahu proměn. Vložené výstřižky, zvláště z augsburské Allgemeine Zeitung, svědčí o snaze doprovázeti výklad doklady z časových poměrů. Nad to zachovala se sbírka resolucí, které při problematech disputačních jako odpovědi na vývody kandidátů přednesl a to z doby od r. 1810 až do r. 1849. Obsahující volné rozhledy po různých otázkách rázu povšechnějšího a podléhající ještě méně jhu předepsané učebnice Sonnenfelsovy, jsou nejspolehlivějším zrcadlem názorův autorových. Poznáváme tedy s dostatečnou spolehlivostí, čemu bylo učeno a jakým duchem se výklady braly. Jest to docela jiný svět než byl předchůdcův. V bohaté knihovně K o p t z o v ě nescházel skoro žádný z německých autorů, kteří s větší neb menší volností kritickou nové učení S m i t h e m založené v Německu šířili a pěstovali; z anglických tu byli S t e u a r t a S m i t h v překladech, z Fysiokratů jen němečtí jejich adeпти. Probíráti podrobnosti na tomto místě nelze, stručně dá se říci, že v té ustálené podobě, v jaké se nám zachovaly K o p t z o v y výklady, jsou vybaveny ze S o n n e f e l s a úplně, ač teprve v úředním ohlášení přednášek na studijní rok 1848/49 mizí poukaz na jeho učebnici a také název přednášek sám opouští staré označení. Zmiňuje-li se v textu výkladů o Sonnenfelsovi, polemizuje, ani poznámka o zastaralosti neschází. Nenakládal asi předepsanou učebnici s tou »ironií a ostnitou dialektikou«, která byla význačnou vlastností jeho současného vídeňského soudruha K u d l e r a,¹²⁾ o jehož přednášce se říkalo, že byla nepřetržitou kritikou předepsané učebnice — ale věcně se v příčině stanoviska proti učebnici asi nelišili. Nejčastěji dovolává se K o p e t z ve státním hospodářství, jehož první část obsahovala vlastní theorii národohospodářskou a druhá »industriální politiku«, R a u a a S c h o e n a; méně ale přece porůznu S m i t h a, L u e d e r a, J a c o b a, S t o r c h a, H u f e l a n d a, S i s m o n d i h o, L o t z e, S o d e n a a S c h l o e t z e r a. Nikde R i c a r d a, ani při rentě pozemkové. To celkem již ukazuje věcný ráz výkladů, sestavených venkoncem jasně, s nemalou pečlivostí systematickou, s rozděleními a podrozděleními číslovanými neb písmenami označenými. Směr praktické nauky převládá ještě nad theorií. Východiště jest posud kameralistické — stát, státní potřeby —

¹²⁾ Österreichs Städte, Länder, Personen u. Zustände (anonymní spis, Hamburg, 1842, str. 176 a násl.).

ale provádění opírá se o novou nauku. Práví, že povstala od r. 1805 v Německu nová věda, jež vychází z protivy státu a národa a zve se národohospodářskou, ač prý někteří proti tomu názvu vystupují. Také sice v textu přednášek o poměru novějších směrů k merkantilismu se zmiňuje, ale hlavně se o něm šířil v některých disputačních resolucích. Tak zejména pojímá v resoluci z r. 1810 soustavu *Smithem* vytvořenou za pouhou *synthesi merkantilistické a fysiokratické nauky*. Vytýká sice oné příliš úzkoprsé pokusy všestranného poručníkování, ale přiznává jí jisté oprávnění. Fysiokratické učení ho mocně zaujalo, praví o něm, že »vede umění státnické zpět k věcným a nezměnitelným zákonům, podle kterých se vyvíjejí lidé, národové a jejich zřízení, na základ z těchto zákonů zbudovaný povznáší ono jednoduchou stavbu umění státnického, ve které se dostává moci státní celé její majestátní působnosti.« Leč má za to, že horlivost Fysiokratů, »těchto humaních a kosmopolitických sektářů, šla dále než byla oprávněna. A tak splynutí obou spojuje plodné a obecně prospěšné pravdy merkantilismu, očištěné od mnohých bludů, s prostou velikostí mladší sestry ukazující středné přednášení nauk západních na hospodářsko-politickou praxi, která nic více, než zevními okolnostmi motivované ústupky, pokud jde o bezprostředné přenášení nauk západních na hospodářsko-politickou praxi, která má s danými historicky vytvořenými poměry účtovat, přece idea o »věčných neotřesitelných pravdách« ho uchvacuje a zásady industriální soustavy, jak zvala byla tehdy a dlouho ještě nauka *Smithova*, zdají se mu sotva vyvratitelnými (resol. z r. 1819). Často ještě se k témuž thematic vracel, byl časem dosti blízek poznání, že cesta k rozřešení otázky o míře a dosahu aplikace theorie na politiku dá se správně naléztí toliko, poznáme-li podmíněnost theorie methodou, na níž je založena, — přece příliš mocným kouzlem působí na něho představy o »přirozených zákonech« života hospodářského, zákonech z »přirozenosti člověka« vyvozených, že sprostředkování mezi těmito přirozenými zákony a obavami před následky jich bezvýhradné aplikace nalézají jen v různostech dosavadního vývoje, s nimiž dlužno účtovat, a pak ve »vyšších zřetelích«. Ale merkantilismus a fysiokratismus jest oheň a voda, mezi nimi by nebylo sprostředkování, kdyby se nedalo naléztí z methodických podkladů theorie. Právěli se o nějaké theorii, že jest nevyvratitelnou, ale spolu, že se aplikovati nedá, pak se druhou větou popírá, co se první vytklo. Aby z toho rozporu se dostal, tomu u *Koptze* vadilo ještě právě ono materialistické pojmání, které před *Smithem* a zase po něm u epigonů jeho utkvívало na představách o přirozených zákonech společnosti lidské. Bylo potřebí teprve shostiti se náležitě této víry a postřehnouti v základech dedukcí *Smithových* pouhou logickou pomůckou

ku, která si jako základní živly poznání vybrala určité rázovité typické předpoklady psychologické (hospodářskou zřítnost) a právní (volnou soutěž), aby mohla vyvoditi určité pravidelnosti neboli zákonnosti hospodářského života. Nesmíme příliš vytýkati Koptzovi nedostatečnost ujasnění, které i po něm ještě dlouho mnohým scházelo.¹³⁾

Do doby učitelské působnosti Koptzovy padá vystoupení Bedřicha Lista a západoevropských spisovatelů socialistických St. Simona, Fourniera a Owena. Není nezajímavé slyšeti o nich soud pražského vrstevníka. Dalo by se souditi, že List mu nesympatickým nebyl. Ale v resoluci z r. 1843 slyšíme opak. Hněvá se na »smělou domýšlivost«, s jakou sobě List vede, vydávaje se »ryčně za původce nového systému naproti kosmopolitické soustavě Smithově«, kdežto prý učení Listovo upadá zase jen v opotřebenou soustavu merkantilistickou s modifikacemi, které jsou vzaty ze soustavy Smithovy, což konečně ve věci není ani nesprávná charakteristika vědeckého činu Listova. Dotčené socialisty však pokládá za blouznily s humaní tendencí, jejichž učení stalo se teprve považlivým, když se ho zmocnila revoluční agitace.

Co Koptz neučinil z příčin nám neznámých, ač prý se k tomu strojil, vydati totiž nějakou soustavnou knihu o svém předmětu, učinili u nás již za první polovice jeho učitelské činnosti dva jiní mužové, kteří náležejí k nejrázovitějším osobnostem literárního světa v Čechách z prvé polovice minulého věku. Jsou to hrabě Jiří Buquoy a Alois Lexa rytíř z Aehrenthalu. Také u nich se zastavíme déle.

Jiří hrabě Buquoy (narozený r. 1781 v Bruselu, zemř. 1851 v Praze) byl pravý polyhistor, pěstitel matematiky, přírodních věd a technologie, filosofie, politiky a národního hospodářství, ano i filosofující poeta. Ve všech těch směrech vydal práce. Z přírodních věd lnul zejména k nově se rozperufující lučbě a měl prý na zámku Starých Hradech vlastní laboratoř. Roscherův úsudek o něm, že on jest »velký pán v přírodních vědách a kameráliích mnohostranně vzdělaný, ale žádná vědecky produktivná hlava«,¹⁴⁾ je jistě ukvapený a nezaslouženě příkrý. Buquoy naprosto není bez vědecké samostatnosti v jednotlivostech, v základním pojetí i celkovém názoru jest osvěcenější než přemnohý z odborných spisovatelů současných. Nakolik běží zvláště o pojetí celkové, stojí on sice na názorech Smithových, jehož také poměrně nejčastěji se dovólává, ač často s námitkou. On však náleží mezi ty, kteří záhy vycítili základové slabiny té nauky s hle-

¹³⁾ O těch věcech jsem se širě vyslovil ve své přednášce na prvním sjezdě českých právníků r. 1904 »Věda národohospodářská na počátku XX. věku« (vydána v Poctě Randově).

¹⁴⁾ Geschichte der Nationalökonomik in Deutschland, str. 664.

diště sociálně-politického, a dokonce už jediný z domácích vrstevníků vystihl ráz jeho metody a tím dospěl i k vědecky správnějšímu vodítku vzhledem na aplikace theorie na konkrétní úkoly hospodářské politiky.

Leč popatřme napřed na jeho hlavní spis po stránce formální. Je napsán: *Die Theorie der Nationalwirthschaft nach einem neuen Plane u. mehreren eigenen Ansichten*. Vyšel v Lipsku 1815 a vydány k němu postupně tři dodatky, v nichž se některé národohospodářské názory spisovatele obšírněji vykládají, ale také technologické výklady jsou přidány.¹⁵⁾ Toto přiměšování technologie není u něho jen něco zevně nalepeného. Dělit on národohospodářskou soustavu samu na část technickou, ve které přehledně podává úplný nástin technologie pokoušeje se právě soustavu její sestrojiti dle hledisek hospodářských. To, co my nazýváme teorií národohospodářskou, podává teprve v druhé části spisu, již nazývá politickou a v níž ovšem spolu se obírá i praktickou neboli hospodářsko-politickou stránkou. Toho, kdo zná spisy kameralistů, nepřekvapí v Buquoyově díle ani přídavek technologických vyobrazení a hojně mathematické formule i výpočty v části technologické, v níž zabíhá po různu až k základům fyziologie rostlinné a živočišné. Leč použití matematiky neobmezuje se u něho pouze na řečenou část, objevuje se i ve vlastní národohospodářské. Vytýká tu dosavadním spisům národohospodářským, že se v nich »tak důležité pomůcky, jakou je ve vyšetřeních filosofických mathematická analyza, ne užívá tou měrou, jakou by k tomu národní hospodářství bylo spůsobilým. Všecky věty o kvantitách v národním hospodářství jsou proto velmi temny a neurčity, neboť taková učení dají se provésti jen řečí algebry.« I tak vidíme jej na těžké cestě, kterou před ním se dali na př. Krocke a Canard, po něm hlavně slavný Thünen a vedleli odtud řada až k Walrasovi, Stanleyi Jevonsovi a Marshallovi, nebude nám divu, že W. St. Jevons ve své *Theory of the political economy* uvádí hraběte Buquoye mezi prvními pěstiteli té metody.¹⁶⁾ A přece zase jest náš autor již si vědom hranic použití této metody i vzdává se jí výslovně, ač ne zcela jasně, kde »nastávají psychologické a fyziologické ohledy«. A byl to právě jeho mathematický smysl, který ho přivedl k ocenění methodické ho živlu v abstraktních poučkách Smithovské školy. On se vzpírá zásadě

¹⁵⁾ I. (1816). *Das Nationalwirthschaftliche Prinzip oder was zuletzt alle nationalwirthschaftl. Anstalten bezwecken müssen*. II. *Erläuterung einiger eigener Ansichten aus der Theorie der Nationalwirthschaft*. III. (1818) *Begründung des Begriffs vom reellen Werthe in nationalwirthschaftlicher Hinsicht*. Ferner: *Theorie des Steuerwesens in nationalw. Hinsicht*. Endlich: *Zusammenstellung der wesentlichsten Verrichtungen bey dem Bleichen, Färben und Drucken der Wollen, Seiden, Baumwollen, Leinen-Zeuge und Garne nach Grundsätzen der Chemie und Physik*.

¹⁶⁾ Ve vyd. z r. 1879. Appendix I.

laissez faire z nich vyvozované pro politiku hospodářskou, spatřuje v ní následek nefilosofického pojmání. Přesněji měl říci pojmání nelogického. My dnes vykládáme ty deduktivně osnované poučky jako výraz tendencí, které jevy ovládají tou měrou, jakou předpokládané pohnutky za svobodné soutěže platí. On užil obratu jiného, který jeho mathematickému pojmání byl blízkým. Vzal si na pomoc podobenství o významu a úkolu algebraických funkcí. I dotvrzuje svůj názor tím, že ani v algebře se jednotlivé spůsoby postupu všeobecně formulemi vyjádřiti nedají. »Kdo neumí formuli, které chce použiti, sám sestrojiti, kdo nezná její povahu a podstatu, aniž udati dovede hranice, v jejichž mezích jediné je pravdiva, octne se pouze řemeslným v ni substituováním v nejměšnějším nesmyslu.« To ale znamená spolu, že on, pěstitel přírodních věd, vycítuje rozdílnost věd přírodních a duchových, neznal víry v přirozenozákonné průběhy hospodářských dějů a vystihl methodickou pomůcku, která vězí v Smithových premisách o osobní hospodářské zůstnosti a svobodné soutěži. Pro toho, kdo pochopil ráz methodového základu theorie, nevyplývá z ní ještě žádný určitý směr hospodářské politiky, jak v novější době pěkně pověděl B ü c h e r. A že B u q u o y byl z prvních, kteří to pochopili, je nejlepším svědectvím pro něho, že vědeckou hlavou byl.

Proto tento k abstrakcím náchylný matematik vzpírá se zásadě absolutných řešení v oboru národohospodářské politiky, neboť jest si vědom methodové podmíněnosti theoremů. Uznává tedy nevyhnutelnost řešení relativních, pro něž není rozhodující jen všeobecná theoretická poučka, ani pouze historicky daný stav poměrů, nýbrž spolu určité hospodářsko-politické nebo sociálno-politické cíle. A u něho jde rozhodně o cíl obojího toho způsobu a vzhledem na něj zásadně připouští zásahy států. Po stránce hospodářsko-politické můžeme cíl jeho stručně naznačiti jako ideál národního hospodářství soběstačného, pokud běží o předměty spotřeby nejširších vrstev. Stát, který nemá příznivé polohy námořní (vlastně ostrovní), aby v této příčině vždy se mohl bezpečiti na přívoz odjinud, má se co do výrobních oborů právě řečených učiniti resp. zachovati nezávislým na cizině. K takovému cíli lze užiti celní ochrany a teprve když v příčině dostatečného zásobení domácího nebude nebezpečí, bude radno uvolniti soutěž ve prospěch příznivého pro konsumenty tvoření cen. Tím řadí se B u q u o y přímo k předchůdcům L i s t o v ý m, nikoliv sice tak určitě, jako později jiný Rakušan, M o r i c J. F r a e n z e l,¹⁷⁾ aspoň však stejnou měrou jako ještě

¹⁷⁾ Über Zoelle, Handelsfreiheit und Handelsvereine (Videň 1834). O něm máme pěknou studii Z u c k e r k a n d l o v u »Beitrag zur Dogmengeschichte der Schutzzollročník.

v letech třicátých v Německu Schmittenner, s nímž má Buquoy obmezení ochrany soběstačností společno. Sociálně-politickou stránku jeho cíle znázorňují pak slova, kterými vyjadřuje svůj poměr k učení Smithova. Nazývá je soustavou výhodné bilance výroby nad spotřebu, uznává tuto za jediné správnou, z povahy věci čerpanou, všech jednostranností prostou. »Bohatství národů zakládá se v přebytku roční výroby nad roční spotřebu, k čemuž já — praví — bych dodal: při obecném blahobytu ve všech třídách lidu. Není nejvyšším cílem hospodářství národního největší výroba v národě, nýbrž největší národní spotřeba a to co do množství největší, nejtrvalejší a jak nejvíc rozdělená až ke hranicím občanského blahobytu.« Tak stojí vlastně již oběma nohama na půdě oněch názorů, jež se stále rozhodněji počínaly vzpíratí proti »chrematistickému« rázu národohospodářského učení z Anglie pocházejícího, názorů, jejichž důrazným tlumočnickem byl ve svých »Nouveaux principes« o něco později Simonde de Sismondi. Náš domácí autor dal jim arci výraz formulí o spotřebě, kdežto modernější spisovatelé je vyjadřují bezprostředněji a výrazněji větami o rozdělení důchodů. Jest však s nimi ve věci na dráze stejné. V prostředcích k udanému cíli upadl arci v jisté nápadnosti, v odpor proti rychlému šíření strojů, pokud by cíli uvedenému bylo na závalu. Vzhledem k rolnictví zašel v tom směru až k rozhodnému odporu proti přílišnému rozšiřování stavu dobytka, aby se neujímala možnost zaměstnání lidem. Co však při té příležitosti vyslovuje o hrozící depopulaci venkova a proudění do měst a jak to nebezpečí přivádí ve spojení s poměry rozdělení pozemkového majetku, co praví o potřebě zachování zdravého kmene venkovského jako základu zdravé společenské obnovy ve státě, ani s hlediště nejnovější literatury není ještě zastaralé, slyšeliť jsme ještě nedávno ozývati se hlasy podobné mezi rozhodnými důvody proti chvatu říše Německé po průmyslovém vývoji světohospodářském od přívrženců větší zemědělské soběstačnosti a sám Adolf Wagner byl tu v čele. I pravili konečně Buquoy, že slovo »produktivný dělník« neznamená »takové pracovníky, kteří jako dobytek své síly do úmoru napínají, nýbrž takové, kteří mírnou námahou dosahují své výživy a při tom najdou času, aby pokračovali v onom vzdělání ducha, jehož každý jako člověk a občan má býti účasten« — nic nezadáva nejmodernějším stanoviskům sociálně-politickým.

Pomímám jeho spisku zrovna uprostřed hnutí r. 1848 uveřejněného »o podstatných bodech každé theorie debatování v komorách representativní ústavy lidové«, který výslovně vydal jako rukojeť neboli »školu pro nastávající jednání sněmovní ve státě rakouském«. Nespadat spis ten přesně v nynější úkol můj, není také, jak by se z názvu dalo souditi, učebničkou

parlamentového jednání a řízení, metody a taktiky sněmování, nýbrž soubojem myšlének o podstatných stránkách ústavní monarchie, plným zajímavých dokladů střízlivého soudu o ústavních útvarech i — lidech.

Během prvních dvaceti let XIX. století vyšly z části bez udání místa, jen s povšechným naznačením »Deutschland«, z části v Lipsku spisy vesměs anonymní: Staatswirtschaftliche Aufsätze in strenger Beziehung auf Zeitumstände und besonderer Rücksicht auf Böhmen (1801 tři díly¹⁸⁾), Über das öffentliche Schuldenwesen (1810) a Staatswirtschaft nach Naturgesetzen (1819), kteréž dle výslovných průkazů, v nich samých obsažených, pocházely od téhož autora. Není dnes žádné pochyby, že tím autorem byl Alois Lexa rytíř z Aehrenthalu (narozen 1777, zemř. 1843), později vlastník Hrubé Skály, Roscher podle Kudlera udal jméno »v. Ehrenthal«, ale to bylo pouhé přepsání. I kdyby nebylo svědectví rodinných,¹⁹⁾ úplně by dostačily citáty v přednáškových sešitech Koptzových, kde spisovatel jest plným jménem uváděn. Víme o autoru, že hledal praktického vyškolení v Hamburku, a vysoký stupeň jeho obeznámenosti se záhadami kursů směnečných a bankovníctví, široký praktický obzor a smysl, jenž ve spisech jeho se jeví, svědčí, že nehledal bez úspěchu. Skoro až překvapuje pozorovatelský smysl, mnohostrannost vědění fakt i nauky a celkem i návrhová střízlivost v článcích osmadvacetiletého muže, jež obsaženy jsou v prvotině jeho, výše dotčených Staatswirtschaftliche Aufsätze, ve kterých se probírá otázka o poměru sedláka k vrchnosti v Čechách se zřetelem na možnost změny k oboustrannému prospěchu, o poměru židovstva v Čechách se zřetelem na to, aby škodná jeho působnost dosavadní v poměrech občanských se učinila neškodnou, o veřejném peněžnictví a úvěrnictví v ruských státech, o potřebě a prostředcích pomoci soukromému úvěru v Čechách atd. — pro toho, kdo se novější domácí historií hospodářskou obírá, vesměs cenné pomůcky. Objemná soustavná kniha Aehrenthalova již titulem »státní hospodářství dle zákonů přirozených« prozrazuje tendenci díla a názorů spisovatelových lépe než dřívější monografické práce. Není to vlastně soustava národního hospodářství, jak jsme zvyklí ji pojímat a jak také již byla pojímána v Koptzových výkladech universitních i v druhém díle knihy Buquoyovy. Pak by ji byl spisovatel nepochybně také snad jinak nazval. Jdeť mu vskutku podstatně o postavení veřejné moci vzhledem k úkolům národního hospodářství. Proto tu není

¹⁸⁾ Mně známy jsou toliko dva. U Roschera n. m. u. i v některých seznamech literatury mluví se o třech.

¹⁹⁾ Za něž vděčím nynějšímu ministru zahraničních záležitostí, jehož sdělení mi sprostředkoval před lety jeho bratr sv. pán Felix z Aehrenthalu.

ani žádného zvláštního oddílu, který by pojednával o rozdělení důchodů, ač o něm v některých příslušných otázkách řeč jest příležitostně, na př. jde-li o účinek klesající neb stoupající hodnoty peněz na výši reální mzdy. Kniha má po úvodě čtyři rozdíly: Základní poměry výdělečné (jmění, hodnota a cena) — státní účinky na nabývání výdělečná (živnostenská politika, dávky veřejné) — peníze — dluhy. Psána jest se zřejmou snahou po přesnosti výrazu, ale slohem dosti těžkým, abstraktně se vtroušenými matematickými vzorci, zřídka pomocí osvětlujících příkladů a veskrz s důsledným nahrazováním cizoslovců v názvosloví obvyklých názvy z brusu novými od autora utvořenými.

Nás tu arci zajímá především spisovatelovo stanovisko zásadní. Náznačeno jest hned v úvodě slovy těmito: »Státní hospodářství může býti co do praktického použití tak rozličné, jako jsou rozličny zvláštnosti státův a jejich zřízení, co do nauky tak nestejně, jako jsou nestejná hlediště, podle kterých pro toto hospodářství může býti sossnována soustava nauky. Má-li tudíž býti možným hospodářství státní očistěné od všeliké libovolenosti a nahodilosti (tedy státní hospodářství opravdové a pravé), nelze toho dosíci jinak než když spočívá na zákonech přirozených. Pak ale zaručuje neklamnost, ježto příroda, aby potřebám vyhověla a pořádek zjednala, ve všem se běře cestou nejkratší a nejbezpečnější; protože ona, ať jakkoliv jest v ní činnou moc silnějšího, při vesle světa duchového nechce míti hraničného boha násilí, nýbrž mravnosti a to chtějí musí, ježto na tom závisí zachování právě toho světa, tudíž části veškerosti přírodní.« Panují-li rozmanité shody v hospodářském životě různých států i v různých spisech o státním hospodářství, jest to právě tím, »že trvají přirozené zákony státohospodářské, jejichž hodná část nepokrytě a velitelsky se projevuje«. Odchylka od přirozených zákonů těchto připouští se toliko v »opatřeních nutné obrany«. Co rozumí takovou nutnou obranou, poznáváme na př. v odstavci o clech, která připouští právě jen potud, pokud by šlo o vyrovnání nestejnoměrných podmínek soutěžních a tedy i ceny určitých výrobků, jež jsou způsobeny rozdílností dávek na dotčené výrobky položených. Zná tedy toliko odvetné úlohy cla. Jinak ale jako normální působnost moci veřejné uznává pouze odstraňování překážek obecných, nikoliv přímé zásahy podporovací. A proto ani nepřipouští cest středních. »Nedá-li se státnímu hospodářství ani plně se bráti širokou silnicí libovůle (t. j. státního řízení), ani plně cestou přirozenou, nýbrž upravuje-li se mu cesta středně, jest to bezpečný prostředek, aby se vše uvedlo na scestí.« Jako všichni vyznavači přirozených zákonův naplněn jest přesvědčením, že každý tlak, kterým se brání působnosti přirozených zákonů, vyvolává protitlaky účely zamýšlené

mařící nebo odpomoc ve smyslu přirozených zákonů samých zjednávající. Proto také rád prodlévá u samočinných náprav, jež při porušení rovnováhy za plné svobody bezděčnou nutností se dostavují. Ano nic ho z doktrinářsky důsledného souzení neruší ani skutečnost, že může při volném věcí běhu někdo újmy utrpěti. »Kdo přijde na zmar, protože zákon dopouští, co příroda žádá, připisuj zlo svému neblahému osudu, nikoliv však řízení státu.« A podle těch hledišť probírá krok za krokem zařízení hospodářsko-politická své doby, skoro všechna ještě v tehdejší Rakousku z merkantilistického období trvající, a provádí na nich svou kritiku. Mohli bychom říci, že z nemalé části jest jeho spis kritickým komentářem s hlediště přisného liberalismu k současným zařízením rakouským.

Jestli tedy Buquoy svým názorem blízek směru, jenž od tábora Smithova vede k sociálním politikům novověkého stříhu, stojí naopak Aehrenthal v řadě, jejíž nazírání na konec vyvrcholilo v Bastiatových »Harmonies économiques«. I on jest představitelem určitých tendencí tehdejší časové literatury, směru některých smithovských epigonů, kteří učení mistrovo doktrinářsky přiostrili, v Richardu Cobdenovi měli praktického hlasatele a organisátora, v německé Freihandelsschule své pokračovatele. Řekněme krátce: Aehrenthal jest v Čechách předbřeznových výrazný manchestrián. A není nemožno, že to přece jen spolu působil hamburský vzduch, neboť víme z novověkých dějin, že severoněmecká města obchodní přála svobodě obchodu.

Z vrstevníkův obou mužů právě předvedených nenáleží František Jos. Gerstner (nar. 1756, zemř. 1832) pouze k osobnostem v dějinách techniky a technických nauk významným. Jeho dvě pojednání »o vozidlech a cestách«, uveřejněná 1813 ve spisech pražské učené společnosti,²⁰⁾ jsou i po stránce naukové důležitým činem národohospodářským. Pojednání ta rozhodla na celé století o osudu průplavního projektu mezi Vltavou a Dunajem, o který během časů několikrát bylo usilováno a právě tehdy zase poznovu. »Bon livre, utile à consulter par les économistes et par les ingénieurs«, napsal Blanqui v knihopisném dodatku své »Histoire de l'économie politique en Europe« pod titul francouzského překladu této knihy. To není prázdné slovo. Ne vždycky řídili se i technické i hospodářské literáty ve sporech o otázky průplavové příkladem Gerstnerovým. Jestli v takových věcech zřetelem národohospodářsky jedině oprávněným náležitě odhadnouti zřizovací a provozovací náklady a pravděpodobnou míru

²⁰⁾ Úplný název zní: Zwei Abhandlungen über Frachtwagen und Strassen und über die Frage, ob und in welchen Fällen der Bau schiffbarer Canäle, Eisenwege oder Strassen vorzuziehen ist.

úhrady, již podnik sám z provozování slibuje. Ne vše, co jest technicky možno, jest už spolu hospodářsky správně a účelně. Spisy syna jeho Františka Antonína (nar. 1793, zemř. 1840), který dle myšlenky otcovy tiskem propagoval železnou dráhu či — »dřevěnou a železnou« (Holz- und Eisenbahn) mezi Vltavou a Dunajem, k níž privilegium získal a pak též valnou část stavby sám provedl, nemají přímého významu pro obecné nauky národohospodářské, ale jsou nad míru cennými příspěvky nejen k dějinám techniky železnic, nýbrž i k historii jejich počátků. To platí zvláště též o jeho prospektové studii o první ruské železnici z Petrohradu do Carského Sela a Pavlovsk²¹⁾ Ostatně nezaslouží zapomenutí ani věcně i formálně pěkná řeč hraběte Kašpara Sternberga ve valném shromáždění c. k. privil. pražské společnosti železniční ze dne 29. března 1829,²²⁾ kteráž ukazuje, že myšlenka individualisování drah železných dle časovky a ekonomické závažnosti spojovaných míst i dle terrainu byla již tehdy dobře chápána.

Mohu už jen pouhým uvedením jmen se dotknouti zajímavých národohospodářských statistiků doby té, jako zejména gubern. rady Karla Augusta Neumanna, K. J. Kreutzberga a prof. Jiřího Norb. Schnabla, kteří nám zůstavili pomůcky k poznání a posouzení národohospodářských poměrů země v první polovici XIX. věku, zvláště hojně a platně posléz jmenovaný, také hraběte Bedř. Deyma, který psal zejména o úvěru a bankovníctví a klesl dráhu zřízení bank hypotečních, hlavně však Fr. Braunera, který nám z posledních chvil před velkým dílem vyvazení březen selských zůstavil trvale cenný spis o selských poměrech v Čechách.²³⁾ I ty dva satirou čiší obrázky, jimiž ozdobil obálku své brožurky »O robotě a vykoupení se z roboty« (1848) počítám mu za sociálněpolitický čin.

Literárnímu historikovi národohospodářskému v Čechách jest však ještě naléhavější povinností splatiti dluh vzpomínky oceňovací, který už přes půl století zůstává nevyrovnán. Platí knězi Bernardu Bolzanovi.

V též čas asi, ve kterém V. Gust. Kopetz projevovav svůj soud o novověkém učení socialistickém, napsal v tichém chudobném ústraní svém

²¹⁾ Erste russische Eisenbahn von St. Petersburg nach Zarskoe Selo und Pawlowsk (vydán v Lipsku 1837). — Na první koňskou dráhu mezi Budějovicemi a Lincem se vztahují jeho spisy: Über die Vortheile der Unternehmung einer Eisenbahn zwischen der Moldau und Donau (Videň 1824 in 8°) a pod tímž titulem a s obsahem změněným r. 1829 in 4°.

²²⁾ Erster Jahresbericht der Direktion der k. k. priv. Prager Eisenbahngesellschaft (projektovaná z Prahy do Plzně přes Křivoklát, provedená do Lán, základ pozdější buštěhradské dráhy).

²³⁾ Böhmisches Bauernzustände. (Praha 1847.) Brožura o robotě v textu dotčená vyšla po německu i po česku.

kněz, k němuž celé jedno pokolení inteligence v Čechách shlíželo s vděčnou úctou, knížku »Vom besten Staate«, ²⁴⁾ jež zůstala podnes nevytištěna. Dá se souditi dle předmluvy, že pochází vskutku z pozdních let jeho života. Rukopis její chová zdejší knihovna musejní. Podrobnější vypsání obsahu spisu toho dosud, tuším, nebylo nikde podáno. Bolzano sám, jak se podobá, také na vytištění jeho za života svého nepomýšlel, ale v předmluvě důtklivě upozorňuje toho, do jehož rukou rukopis svým časem přijde, že bude od něho požadovati účet před soudnou stolicí Boží ze způsobu, jak spisem naloží. I připomíná každému, kdo by se odvážil jej potlačit nebo zničit, zodpovědnost, kterou by měl, kdyby opožděně došla k vědomosti lidské i jen některá z ideí opravných ve spise obsažených, jejíž uskutečněním by se mohlo lidem působiti dobro. Sámť takovou váhu kladl na spisek svůj, že jej pokládal za »nejlepší a nejdůležitější odkaz, jež může lidem, svým bratřím zůstaviti,« a přese všecku skromnost vlastního o něm úsudku, jest přesvědčen o jeho původnosti. Přes to nelze arci vylučovati pravděpodobnost přímých neb nepřímých vlivů socialistických spisů z prvé polovice XIX. věku, byť i poukazy literární vesměs ve spise scházely. Ale jako vůdčí ideu u muže tak veliké a pronikavé zbožnosti lze právem především předpokládati křesťanský názor o majetku jako věci svěřené jednotlivcům pouze do správy k dobru bližních. I křesťanské názory o *justa merx* a *justum pretium*, předmětu hojných a horlivých rozborův u středověkých filosofů křesťanských, neminuly se asi u něho s účinkem.

Bolzano v spisek o nejlepším státě nepomíjí žádné podstatné stránky státního života a zřízení i života společenského, byť by se i některými obíral jen velmi povšechně. I máme v něm opravdu pokus nové nauky o státu — ovšem úplně odchylné od ideálů francouzských filosofů XVIII. věku i od toho, co učil po nich Kant a Vilém Humboldt — nauky na opačném křídle stojící, socialistické. Velmi složitě si představuje ústrojí zákonodárné, vylučuje všechno šablonovité zařízení hlasovací a přisuzuje podle různosti látky, o jejíž úpravu běží, rozhodující účast jednotlivým vrstvám a skupinám občanským, jichž prospěchů neb zájmů příznivě neb nepříznivě by se dotýkala. Nezapomíná při tom ani na ženy. Nakolik pak jde o řady majetkové, nečelí sice k zásadnímu odstranění soukromého vlastnictví ani na prostředcích výrobních, přece však venkoncem se přimlouvá za pronikavé zásahy veřejné moci do nakládání majetkem, do práv koupě i prodeje a do stanovení ceny; kromě toho však osnuje podstatná omezení

²⁴⁾ V seznamech spisů Bolzanových ovšem se knížka jeho uvádí. Poněkud blíže se o ní zmínila Marie Červínková ve studii: Bernard Bolzano, Životopisný nástin. Otisk z Osvěty 1881.

soukromopodnikatelského zřízení namnoze až k dokonalému jeho odklizení. Zásadně vyhrazuje tržbu státu a veřejným korporacím. Vylučuje soukromý úvěr dopustiti chtěje výlučné prostředkování jeho skrze veřejné pospolitosti s náležitým zřetelem na potřeby a na užitky, jež mohou vzejíti z upotřebením každé zápůjčky, a ovšem má těm pospolitostem náležeti, aby samostatně stanovily míru úroku a to jak nejmírněji. Užívání peněz kovových uznává za potřebné toliko vzhledem k obchodu zahraničnímu, pro domácí má (jako B u q u o y) za postačitelné peníze papírové. Vlastnictví půdy orné sice nechce postátniti, ale vzdělávání její má býti svěřeno pospolitostem složeným ze členů vlastníkovy rodiny a z pomocných sil cizích na základě pevné právní úpravy jejich podílů na výtěžku, aby si nikdo nemohl vlastniti zisky s hodnotou jeho účasti nesrovnalé. A na obdobném podkladě společenstevním žádá si míti zřízení také výrobu průmyslovou. Naprosto zamítá soukromé vlastnictví domův obytných, chtěje vyhraditi je toliko obcím s právem i povinností pečovati o zaopatření všech příslušníků jejich zdravým a levným bydlením za obecného a naprostého vyloučení všeliké nádhery. Saint-Simonovský vzor připomínají jeho návrhy o právé dědickém. Má býti vyloučeno dědické právo pokrevenské, státu se má vyhraditi všeliká pozůstalost se závazkem, aby z ní zabezpečil nejúčelnější vychování pozůstalých dětí, ostatkem však aby naložil tak, jak by nejlépe svědčilo obecnému dobru. S puritánskou přísností vzpírá se proti všeliké přepychové nádhře soukromé, přeje umění jen s výhradou, pokud ušlechťuje a povznáší, tak i literatuře vůbec. Nemá se připouštěti, aby lidé vyhledávali své povolání v provozování výkonů číře zábavních, ani básnění nemá býti trpěno jako výlučné povolání leč výjimkou, kde je rozhodné nadání a cenné výkony. Vzácná díla výtvarného umění mají býti vyloučena ze soukromého vlastnictví, mají se veřejným nákladem přístupnými učiniti obecnosti. Ostatně pokládá za nepřiměřenost, aby někdo věc, jež pro něho se stala bezcennou, za peníze prodával, je-li tu jiný, nuzný, jenž by jí upotřebiti mohl. Že nemá býti žádných právních předností osobních a jen mají platiti přednosti na zásluze založené, rozumí se v tom souboru názorovém samo sebou.

Podarí se nepochybně nalézt srovnáním s ostatními vytištěnými spisy Bolzanovými některé a snad mnohé spojitosti s ideami tohoto díla, jehož jen hlavní rysy byly zde neúplně naznačeny. Jisto jest, že teprve obsah tohoto díla posmrtného zjednává úplný obraz duševní jeho postavy. Kdyby bylo vyšlo, či, jak správněji sluší říci, vyjít mohlo v čas sepsání, bylo by autora postavilo do prvních řad křesťanských socialistů, byť by se jeho účinek byl nutně obmezil na to, co jediné mohly v lidech působiti i jiné spisy stejného ducha a rázu: jisté morální sebevzpamatování. A to by

byla působila kniha, z jejíž každé stránky a řádky vane duch ethické čistoty a povznešenosti. I věřím životopiscům, že hrabě L e v T h u n, od něhož B o l z a n o zdráhal se přijmouti nabízenou stálou rentu, dokud nesezná názory jeho z rukopisu tohoto, od šlechetného svého záměru jimi zvrátiti se nedal.

Jinak má tento socialistický spis — přes to, že autor sám pokládá za vyloučené náhlé provedení svých návrhů — všechny slabé stránky sociálních utopií: přílišný optimismus co do psychologických i mravních předpokladů a nedostatek soudnosti v příčině proveditelnosti technické. —

Rozhlédneme-li se po postavách zde předvedených a jejich díle, byť chvatně nastíněném, neuzavřeme své úvahy bez uspokojení. Účast synů země naší v oboru národohospodářské práce vědecké za první polovici XIX. věku zasluhuje si čestný list v dějinách odborné vědy. A jaká zajímavost postav: Technik, který dává národnímu hospodáři vzor střízlivého pojmání — učitel národního hospodářství, který s velkou výzbrojí odborné znalosti literatury uvádí nový směr do vysokého učení, nedovede však ještě rozřešiti methodový problém — muž, který rozšířil své obzory na místech silného žilobití obchodního a na konec zhola se poddává víře o přirozeném řádu — osvícený Tory, naplněný oblibou pro matematiku a přírodní vědy, který, vystihnuv methodovou záhadu, názor o přirozených řádech překonává a stává se rozhodným sociálním politikem — na konec zbožný kněz, jenž pro kolení budoucímu jako svůj nejcennější odkaz zůstává spisem socialistický. Věru, že časem není ne užitečno vykopávat z hrobů zapomenutí.

—o o o—